

როლანდ თოფჩიშვილი

ქართველი ხალხის ეთნო-კულტურული ურთიერთობები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხებთან: ეთნიკური ურთიერთობებისა და მიგრაციის პრობლემები

ქართველი ხალხი ჩაკეტილი არასოდეს არ ყოფილა. მას ყოველთვის ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდა კავკასიის ხალხებთან. საუკუნეების განმავლობაში ეს ურთიერთობა მიმდინარეობდა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხებთან – ადიღური მოდგმის ეთნიკურ ჯგუფებთან, ბალყარელებსა და ყარაჩაელებთან. ეს ურთიერთობა მრავალმხრივი იყო; შეიძლება დავასახელოთ სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობანი, მიგრაციული პროცესები. როგორც ერთი, ისე მეორე ცალმხრივი არ ყოფილა, ორმხრივი იყო.

როდესაც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელებთან ქართველების ურთიერთობებზე ვსაუბრობთ, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, აღნიშნული გეოგრაფიული რეგიონთან მახლობლად მცხოვრები სვანების ეთნოგრაფიული ჯგუფი გვაქვს მხედველობაში. სვანებს ურთიერთობა და მიგრაციული პროცესები განსაკუთრებით ჰქონდათ ყარაჩაელებთან და ბალყარელებთან, უფრო ადრე კი – ადიღურ ეთნიკურ ერთობებთან. სიმონ ჯანაშიამ თავის დროზე დაადასტურა სვანურ მეტყველებაში ადიღური ელემენტი, ენობრივი გავლენა. ცხადია, ეს ფაქტი ადიღელთა შერევას გულისხმობს სვანებში. წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირი იყო ერთმანეთთან მისვლა-მოსვლა, განსაკუთრებით სამეურნეო-ეკონომიკური თვალსაზრისით, რაც იწვევდა გარკვეულ დაახლოებას, დანათესავებას და მიგრაციულ პროცესებს. მიგრაციული პროცესები იყო როგორც მუდმივი, ისე დროებითი. დამოყვრების შემთხვევებიც ხდებოდა.

როდესაც სვანეთზე ვსაუბრობთ, რა თქმა უნდა, იგულისხმება არა მხოლოდ სვანეთის რომელიმე ნაწილი, არამედ მთლიანად სვანეთი; ჩრდილოეთ-დასავლეთ კავკასიის ხალხებთან საუკუნეების განმავლობაში ურთიერთობა, მისვლა-მოსვლა და მიგრაციული პროცესები ჰქონდათ როგორც ზემო სვანებს, ისე ქვემო სვანებს. ცხენისწყლის ხეობის სათავიდან, სოფელ ზესხოდან სულ რაღაც ოთხ-ხუთ კილომეტრში გადასასვლელია ბალყარეთში. ამ გადასასვლელით როგორც ქვეითად, ისე ცხენებით მუდმივი კონტაქტები ხორციელდებოდა. ამ ურთიერთობებიდან არ შეიძლება გამორიცხვა კოდორის (დალის) ხეობაში მცხოვრები სვანებისაც, რომლებიც, მართალია, აქ შედარებით ახალი გადმოსახლებული არიან (XIX საუკუნის შუა ხანებიდან), მაგრამ, ცნობილია, რომ ეს ხეობა თავიდან სვანებით – მისიმიანელებით – იყო დასახლებული. მათაც ინტენსიური ურთიერთობები გააჩნდათ ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობასთან. როგორც ჩანს, ისინი დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვან ნაწილშიც იყვნენ განსახლებულნი, რასაც ტოპონიმების ანალიზი ადასტურებს; რომ ალარაფერი ვთქვათ დღევანდელი აფხაზეთის დედაქალაქის სოხუმის ძველქართულ სახელმწოდებაზე („ცხუმი“), რაც სვანური მეტყველებით იხსნება და „რცხილას“ ნიშნავს. ენათმეცნიერები ბევრ სხვა ისეთ ტოპონიმსაც ასახელებენ, რომლებიც სვანურით იხსნება (მაგალითად, გაგრა → გაკრა, რაც სვანურად კაკალს აღნიშნავს (თ. გვანცელაძე).

კოდორის ხეობა სვანთა საცხოვრისი უფრო ადრეც რომ იყო, ეს სხვა წყაროების საშუალებითაც ჩანს. ანტიკური ავტორები აქ მოიხსენებენ ხალხს, რომლებსაც „მისიმიანელებს“ უწოდებენ. როგორც აკადემიკოსებმა ს. ყაუხჩიშვილმა და გ. მელიქიშვილმა დაადგინეს (ყაუხჩიშვილი 1936; მელიქიშვილი 1965), სვანების თვითსახელწოდება „მუ-შუან“ ბერძნულ ენაზე „მისიმიანად“ გარდაიქმნა. უფრო მეტიც, XIX საუკუნეში ბესარიონ ნიჟარაძეს საყურადღებო ეთნოგრაფიული მასალები, გადმოცემები დაუფიქსირებია, რომლის მიხედვითაც აქ აფხა-

ზებსა და სვანებს შორის საზღვარი მდ. ნენკრაზე არსებული ხიდი ყოფილა: „არა ერთხელ დაღვრილა ამ ადგილას სვან-აფხაზთა სისხლი. როდესაც სვანები აფხაზებს ჯოგებს წაართმევდნენ, უკანასკნელები მდევრად გამოეკიდებოდნენ. თუ ამ ხიდზე გაუსწრებდნენ სვანები, მაშინ აფხაზები უკან ბრუნდებოდნენ, და თუ მიუსწრებდნენ, მაშინ კი გაიმართებოდა სასტიკი ბრძოლა“ (ნიჟარაძე 1964: 159). ეს მთები სვანეთის თავადებს დადემქელიანებს ეკუთვნოდათ და სვანები ამის გამო აფხაზებს საბალახოს ართმევდნენ. საბალახოს არ გადახდის შემთხვევაში სტაცებდნენ ხოლმე სვანები აფხაზებს ჯოგებს. 1863-1864 წლებში, როდესაც სვანეთის ბოქულად მამაცაშვილი ყოფილა, „მურზაყანის მთები მაშინ ამ ბოქაულის ხელში ყოფილა. მასვე მიუცია ნება ჯოგის წართმევისა უკეთუ აფხაზები დადებულ საბალახოს არ გადაიხდიდნენ“ (ნიჟარაძე 1964: 160). ბ. ნიჟარაძე იმასაც წერდა, რომ „ეს ჭუბერი ქვედა მიმდინარეობაა მდ. ნენკრისა. აქ ძველად ხალხს უცხოვრია. აქ ვნახე კოშკი და დანგრეული სახლები. ვიჩის (ბ. ნ.-ის გამყოლი) სიტყვით, აქ სადღაც მიმალულად საყდარი არის გამოტენილი სიმდიდრით, მაგრამ მას ცოდვიანი ვერ მიაგნებს, რადგან ასეა ღვთის ნებაო. ჩემს კითხვაზე სად წავიდა აქაური მცხოვრები და რად მიატოვა ეს მდიდარი ხეობაო, ვიჩიმ გრძლად მითხრა მიზეზი და მოკლედ მოვიყვან. აქაურნი მცხოვრებნი წარმოსულან ზემო სვანეთში“ (ნიჟარაძე 1964: 159). ბ. ნიჟარაძე წერს: „ჩუბახევის საზოგადოებაში სოფ. ცალერს არის ერთი გვარეულობა – გვარმიანები. გვარმიანები დღესაც დარწმუნებით ამბობენ, რომ ჩვენი წინაპრები დალის ხეობიდან ყოფილან გადმოსახლებულნიო

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ კოდორის ხეობის სვანეთში ნასახლარებს შორის XIX საუკუნის ავტორი კოშკებსაც აფიქსირებს, რაც, უდავოდ მიუთითებს, სხვა გარემოებებთან ერთად, აქ სვანთა ოდესღაც მკვიდრობაზე. ცნობილია, რომ აფხაზებმა (და, საერთოდ, აფხაზურ-ადილეურმა ტომებმა) კოშკური კულტურა არ იცოდნენ (ის მათთვის, საერთოდ, უცნობი იყო). რაც ყველაზე მთავარია, სვანები აფხაზი მეჯოგეებისა-

გან დალის ხეობაში საბალახეს იღებდნენ, რაც პირდაპირ მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ დალის ხეობა (საერთოდ, კოდორის ხეობა), რომლის მცხოვრებთ ანტიკური ავტორები მისიმიანელებს უწოდებდნენ, სვანებით იყო ოდესღაც დასახლებული.

როგორც ვხედავთ, ისტორიულად სვანები უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე იყვნენ განსახლებული. შემდეგ მათი განსახლების არეალი თანდათან შემცირებულა ქართველურად მეტყველ სხვა ჯგუფებთან შერევის შედეგად. თანამედროვე სვანეთის საზღვრები ადრე შუა საუკუნეებში, ფაქტობრივად, უკვე ჩამოყალიბებული იყო. დღევანდელ სვანეთს ჩრდილოეთიდან კავკასიის მთავარი ქედი აკრავს. ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანთა მეზობელი/მოსაზღვრეები ყარაჩაელები და ბალყარელები არიან, რომლებსაც სვანები ეთნონიმით – „სავიარები“ მოიხსენიებენ. ქართულ და უცხოენოვან საისტორიო და ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ სვანები ჩრდილოეთ კავკასიაშიც იყვნენ განსახლებულნი, კერძოდ, მდინარე ყუბანის სათავეებში, სადაც ასევე დასტურდება სვანური ტოპონიმები (Лавров 1952: 78, 89). ზემოხსენებული XIX საუკუნის ავტორი ბ. ნიჟარაძე წერდა: „ჩვენ ვიცით, რომ ამ ქედის ჩრდილოეთის კალთები, რომლის ახლო ადგილები დღეს ჩეგემის, ბახსანის (ურუსბიევის) და ყარაჩის საზოგადოებათ უჭირავთ, ჩვენს დრომდე სვანეთის კუთვნილებას შეადგენდა და დაბეგრული იყო სვანების მიერ. მაგალითად, ჩეგემის საზოგადოება ყოველწლივ იხდიდა 12 ვერძს მულახის საზოგადოების სასარგებლოდ, ბახსანი და ყარაჩა აძლევდა ბეგარას, ან საბალახოს საბატონო სვანებს, ან მათ ბატონებს. ქრისტიანობის ნაშთი, რომელსაც დღეს მოგზაურნი პოულობენ ჩეგემის, ბახსანის და ყარაჩის არე-მარეში, ამტკიცებენ, რომ აწინდელ მკვიდრთა წინედ აქ უცხოვრია ქრისტეს სარწმუნოების აღმსარებელ ხალხს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ისინი სვანები უნდა ყოფილიყვნენ, რომელნიც გადასახლებულან სვანეთში, მხოლოდ მაშინ, როდესაც ისლამის აღმსარებლებმა ახლანდელ მცხოვრებლების წინაპართა ძალა დაატანეს და ან თავის ნებით გამოექცნენ თვით ისლამის აღსარებას“ (ნიჟარაძე 1964: 51-52).

ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნის ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონიც აღნიშნავდა სვანთა განსახლებას კავკასიონის მწვერვალებზე, დიოსკურიის (დღევანდელი აფხაზეთის მთავარი ქალაქის სოხუმის) ზემოთ. VI საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე ისტორიკოსი მემანდრეც წერდა, რომ „სვანები ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს“; „ისინი (სვანები – რ.თ.) კავკასიის მწვერვალებზე ცხოვრობენ“ (გეორგიკა 1936: 221). ამ ცნობით აშკარაა, რომ სვანები VI საუკუნისათვის ჩრდილოეთ კავკასიაშიც მკვიდრობდნენ. სხვას არაფერს უნდა ნიშნავდეს ისტორიკოსის სიტყვები თუ არა მათ კავკასიის გარშემო განსახლებას. თუ როდის დასახლდნენ სვანთა წინაპრები ჩრდილოეთ კავკასიაში, ეს ერთობ ძნელი გასარკვევია. რუსული წყაროების ცნობით, „1562 წელს ყაზარდოს მფლობელმა თემურ-ყვამ („ტემრიუკ“) დაიპყრო «Кабаков Мшанских и Сонских сто шестьдесят четыре...» (ПСБЛ 1909: 371). უეჭველია, რუსულ ცნობაში მშანებისა და სონების ქვეშ უდავოდ სვანები იგულისხმებიან. მშანებში ხომ სვანთა თვითსახელწოდება “მუშან” იკითხება. „სონეს“ კი ყაზარდოელები სვანებს უწოდებენ. ამასთანავე სვანეთის ჩრდილოეთ კავკასიის მოსაზღვრე ქვეყნებში, როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, დღემდეა მოღწეული ტოპონიმები, რომლებიც სვანური მეტყველების საშუალებით იხსნება; აგრეთვე, სვანური კოშკები, სვანური ძირის გვარები, ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთები და სხვ. ზემოხსენებული რუსი ეთნოგრაფი ლ. ლავროვი სვანების ჩრდილოეთ კავკასიაში მკვიდრობას (მდინარეების ყუბანი-სა და ბაქსანის სათავეებში) XIV საუკუნიდან ვარაუდობდა. ის წერდა, რომ „სვანთა საცხოვრისებმა მდინარეების ყუბანისა და ბაქსანის სათავეებთან თავისი კვალი დატოვა ტოპონიმიკაში“ და ჩამოგივითვლის ე.წ. სეხნია ტოპონიმებს: „ურკულანი“ და „უმგული“, „ხუმარა“ (სხუმარი) და „ცხუმარი“, „ლაშკუტა“ და „ლაშხეთი“. მასვე სოფელ ხუმარასთან ახლოს დაუდასტურებია შუა საუკუნეების ციხის ნანგრევები, რომელსაც „შონანა“, „მუანა“, „შონას“ უწოდებენ. ლ. ლავროვის დასკვნა ასეთ-

ია: «Приведенные данные позволяют предполагать, что в некую историческую эпоху часть Северного Кавказа, в первую очередь верховья р. Кубани и р. Баксана были населены сванами». სხვაგან ის წერს, რომ «Сваны овладели Баксанским ущельем... между 1640 г. и 1743 г. а оставили его (видимо под давлением Кабарды) в период между 1743 г. 1773 г. Господство сванов в верховьях Кубани должно быть отнесено к более раннему времени, именно до переселения сюда тюрок с баксана, т.е. грубо говоря, до рубежа XVII-XVIII вв.» (Лавров 1952: 344). რუსი მეცნიერი ბოლოს ასკვნის, რომ «Расселение сванов на северном Кавказе до XIX в. не может подлежать сомнению» (Лавров 1952: 344).

სხვადასხვა წყაროებსა და დოკუმენტებში სვანთა ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში (ბალყარეთსა და ყარაჩაიში) მკვიდრობის არაერთი ფაქტი აქვს მოძიებული ნ. ვოლკოვას. მაგალითად, კლავროტი აღნიშნავდა, რომ სოფელი ხულამი დასახლებულია სვანური გვარებით (suanischen familien), რომლებიც საკუთარ თავს სვანებს უწოდებენ და იმერულად იცვამენ. მისივე ინფორმაციით სვანური გვარები არა მხოლოდ აქ ცხოვრობენ, არამედ გაფანტული არიან სხვაგანაც, მაგალითად, მეზობელ კაშპაკაუში. დროთა განმავლობაში სვანების ნაწილი სვანეთში გადმოვიდა, იქ დარჩენილები კი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერივნენ (Волкова 1973: 91). იგივე ავტორი ასევე მიუთითებს სვანებისა და ყარაჩაელ-ბალყარელების მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე (მაგალითად, გუსტავ რადეს ცნობით, ბალყარელი თათრები შემოდგომით გადმოზარგდებოდნენ მულახისა და მუჟალის საზოგადოებებში - *Радде 1866*), შერეულ ქორწინებებზე და მათთან დაკავშირებულ სხვა მომენტებზე. უფრო მეტიც 1743 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტის თანახმად XVIII საუკუნის შუა ხანებში ბალყარული საზოგადოებები ორენონევიანი იყო (Волкова 1973: 92). ეს მეორე „ენა“ კი სვანური გახლდათ. სვანეთში „სავიარული“ წარმომავლობის გვარებს ბალყარელები მალყარ-ებზეს (ბალყარელ სვანებს უწოდებდნენ). ნ. ვოლკოვა მიუთითებს 1743 წლის რუსულ დოკუმენტზე, რომ-

ლის თანახმადაც ბაქსანი სონეს ხალხს ჰქონდა დაკავებული. შემდეგ აქ მაცხოვრებელი ბალყარელ-ირუსბიელები იმ დროს სულ სხვაგან – ხუსირში – ცხოვრობდნენ. დოკუმენტში იმაზედაც არის საუბარი, რომ სონები ქრისტიანები იყვნენ და გრძელ თმებს ატარებდნენ. საყურადღებოა ის ინფორმაცია, რომ ყაბარდოელები სონეს არა მხოლოდ სვანებს, არამედ კავკასიის ქედის სამხრეთით მცხოვრებ სხვა ქართველურ მოსახლეობასაც (მაგალითად, მეგრელებს, და სერთოდ ქართველებს) უწოდებდნენ (Волкова 1973: 93). სვანური მოსახლეობა ბალყარეთში ახალი დასახლებული არ ყოფილა. ისინი ბალყარეთისა და ყარაჩაის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე თურქულენოვანი ყივჩაღების მიგრაციამდე ცხოვრობდნენ.

რუსეთის გენშტაბის მოხელე ი. ფ. ფლარამბერგი, რომელიც XIX საუკუნის 30-იან წლებში იმყოფებოდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, წერდა, რომ სოფელი ხულამი არის ჩერეხ-სახთას დასავლეთ ნაპირზე, სადაც ცხოვრობენ სვანური ოჯახები, რომლებიც დღემდე იცვამენ იმერულად და უწოდებენ „სონებს“ (Адигы, Балкарцы и Карачаевцы... 1974: 256-257).

1835 წელს დიგორხან გარდაჯხაძე-დადეშქელიანის (ტოუ დადეშქელიანის მეუღლე) მიერ კავკასიის მთავარმართებელ როზენისადმი მიწერილ საჩივარში ვკითხულობთ: „რომელიც სვანეთისა მამული დღემდის ყოფილა მფლობელობისა ქვეშე ჩვენსა და არისცა, მათ მამული საზღვრავს ჩერქეზების მხრიდან სოფელი თეგენი და ყარაჩაელების მხრით არის სამზღვარი, სადაც დასრულდება ვაკე კლავი, რომელსაც ეწოდების ლაბგვიარი და ესე ლაბგვიარი არის ჩვენი და იმის იქით ყარაჩაელთა“ (სცსსა ფ. 2, ან. 1, საქ. №4465: 225). წერილში დასახელებული „თეგენი“ დღევანდელი ყაბარდოს სოფელი თეგენკია, ხოლო „ლაბგვიარი“ (სვანური ტოპონიმი) ახლანდელი ულუ-კამის ხეობაა. დიგორხანი იმასაც წერდა, რომ „ჩერქეზების მხრივ, რომელიც სახლობენ ჩერქეზიდან გამოსახლებულნი მცხოვრებნი სოფელსა ბახსანსა, იგი არის საკუთარი ჩვენი. იმის გამო, რომელი იქ მცხოვრებელნი, რომელიც დღესა სცხოვრობენ, ადრე

სახლებულან ჩერქეზეთს სოფ. გინგისს და იქიდან გადმოსახლებულან იმ სოფლის ნახევარი ხალხნი თავიანთ მამულს სოფელ ნაქმუკსა და ნაქმუკიდან არ არის დიდ ხანი რომელ თათარხანის მამას ციოყს გადმოუსახლება ჩვენს საკუთარ სოფელს ბახსანსა, თხოვნითა მათის მეუფროსის ისმაილ ვირისპილოვისათა, რომელსაც შვილი მირზაყულა დღეს არის ცოცხალი და სცხოვრობს მას ჩვენს სოფელს ბახსანსა და რომელნიც ჩვენნი გლეხნი სახლებულან მას გასხანში. ისინი ამოუნყვეტია ჭირსა და დანარჩომანი გადმოუსახლება ციოყს (ციოყს) სოფელსა ლემტერსა (ფარის საზოგადოების სოფელი ლემდერი) და ლაშხარსა (ფარის საზოგადოების სოფელი ლაშხარი), რომელნიც გვმსახურობენ ჩვენ ბატონყმყრის წესითა.“ იმავე წერილიდან ირკვევა, რომ „ყარაჩელნი როდესაც მოიხმარებდნენ მამულსა ჩვენსა ლაბგვიარად წოდებულსა ანუ სხვაგვარად პირუტყვის საძოვნელადა, გვაძლევდნენ თვითნიერ ყოვლისა ვარყოფისა შესახვედრსა საბალახოსა, როცა შეხვდებოდათ ჩვეულებისამებრ.“

ეთნოგრაფიული მასალებით, სვანეთში მცხოვრები ზოგიერთი გვარი ჩრდილოეთ კავკასიიდანაა გადმოსახლებული. მაგალითად, ბეჩოში მცხოვრები ვეზდენები ბალყარეთიდან გადმოსახლებულად მიიჩნევენ თავს. მათი განაყრები იქ ვეზდენოვების გვარს ატარებენ; ისინი ერთმანეთს ენათესავენ. სვანებს ბალყარეთთან ბოლო დრომდე არ ჰქონდათ განყვეტილი სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები. ისინი ბალყარეთში (ბალყარელებს სვანები „სავიარს“ უწოდებენ) სათიბად დადიან, რაშიც სანაცვლოდ საქონელს, ცხენებს, უნაგირებს... აძლევენ. სვანი მთხრობელის თქმით, ვინც ხშირად დადიოდა, იმათი ენა იცოდა. ჩვენი მიჯნები ვიცით და დამარხულია საზღვარზე ნახშირი. ნახშირი მინაში „საუკუნეებს სძლებს.“ ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სავაირთა ქვეყნიდან ყოფილან მოსულნი გომთელიანები. ყაბარდოში მკვიდრობს შახმურზაევების გვარი, რომლებიც ძირად გუჯეჯიანები არიან. გადმოცემით ყაბარდოში ისინი ორი-სამი საუკუნის წინ სვანეთიდან გადასახლებულან. ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ქურდანოვები ზემო სვანეთის

მულახის თემიდან გადასახლებულ ქურდიანთა შთამომავლები არიან.

როგორც ირკვევა, „ჩრდილოეთ კავკასიიდან არიან გადმოსახლებულნი ცინდელიანები, რომლებიც ბეგარას იღებენ სოფელ ხურძულში მოსახლე ყარაჩაელებისაგან. საზღვრის დასადგენად ჩასულ კომისიას ერთმა ხურძუკელმა განუცხადა, რომ ჩვენი და სვანეთის საზღვარი კავკასიონის დიდი ქედია. ჩვენს მახსოვრობაში ეს არის და ოდესღაც რა იყო, ალახმა იცისო. ამ სიტყვაზე გამოხტა სვანების მხრით მოხუცი ვიჩი ცინდელიანი და აღელვებულის ხმით მიმართა ყრილობას: ჩვენს და თქვენს შუა საზღვარი დიდი ქედი კი არ არის, ქვის ხიდი (ეს ხიდი სოფელთან იყო) (ბაჩა ბოგ). ჩემს სიცოცხლეში სამჯერ ამიღია თქვენგან ბეგარა – საბალახე იმ ადგილებიდან, რომელსაც დღეს თქვენ დაეპატრონეთ. ორჯელაც ჯოგი წაგართვით, როდესაც საბალახოს გადახდაზე ურჩობა გაგვინიეთ. ეს იყო მურზაყანის მამის თ. ციოყის დროს. „ამჟი ლი! ამჟი ლი! (ასეა! ასეა!) მოისმა სვანების ერთიანი ყიჟინა“ (ნიჟარაძე 1964: 152).

სხვათა შორის, ჩრდილოეთ კავკასიაში ოდესღაც სვანთა განსახლების ადგილი, ტოპონიმი „ბახანი“ სვანური ენის საშუალებით იხსნება, რაც, როგორც აღნიშნავენ, „გაყოფილ, გაპობილ ადგილს“ ნიშნავს (მსგავსი ტოპონიმი, სოფლის სახელი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მხარეში – გუდამაყარშიცაა: „ბახანი“). სვანური ტოპონიმია „ლაბგვიარიც“, რაც ისეთ ადგილს აღნიშნავს, სადაც ხიდის გადება შეიძლება. სვანეთის მოსაზღვრე ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანური ტოპონიმები (ოიკონიმები) სხვაც არაერთია. ასეთ ტოპონიმებს შორის ასახელებენ: „ურქულან“-ს, „კოჯურდი“-ს, „ჯავლი“-ს. „უმგულ“ უკუღმართ ადგილს ნიშნავს. „კოჯურდი“-ში კი გამოიყოფა სვანური სიტყვა „კოჯ“ (კლდე). სხვათა შორის, ასევე სვანური მეტყველებით ხსნიდა ტოპონიმ „კოჯორს“ (თბილისის მახლობლად) ეთნოგრაფი მ. გეგეშიძე.

სვანების კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილოეთით მკვიდრობას ადასტურებს არაერთი მატერიალური კულტურის

ძველი. საამისო მაგალითები არაქართველ მეცნიერებს აქვთ მოხმობილი. მაგალითად, მდ. ჩეგემთან ჯილგის შეერთების ადგილთან დგას ძველი საბრძოლო კოშკი, რომელიც სვანური კოშკების ანალოგიურია. ხალხური გადმოცემაც მის მშენებლობას სვან ოსტატებს მიაწერს (Лавров 2009: 56). 1841 წელს ბეზინგის ხეობაში ა. ფირკოვიჩს უნახავს ქრისტიანული ტაძრის ნანგრევები, რომელზადაც ფრესკები და ქართული წარწერები ყოფილა შემორჩენილი (Фиркович 1858:131-132). საყოველთაოდ ცნობილია აგრეთვე ყუბანის ხეობის სათავეში შუანის ეკლესია. ეს სახელწოდება კი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ის სვანთა საკუთრება იყო. ლ. ლავროვს ნაშრომში მოხმობილი აქვს 1743 წლის ერთ-ერთი ჩანაწერი, რომლის მიხედვითაც ბაქსანში ყუბანთან კუმის შეერთების ადგილას ცხოვრობდა ხალხი „სონები“, რომლებიც განსაკუთრებულ ენაზე ლაპარაკობდნენ. აღნიშნული ჩანაწერის საფუძველზე ლეონიდ ლავროვი ასკვნიდა, რომ სვანები ცხოვრობდნენ ბაქსანის სათავეებიდან სოფელ ლაშკუტამდე, ე. ი. აბარდოს საზღვრამდე (Лавров 2009: 56).

1873 წლის აღწერით ჩოლურის თემი თავად **გარდაფხაძეებს** ეკუთვნოდათ, რომელთა რაოდენობა რვა კომლით განისაზღვრებოდა. ბესარიონ ნიჟარაძე გარდაფხაძეების შესახებ შემდეგს წერს: „თავადი გარდაფხაძეები სახლობენ სადადიანო სვანეთს, ჩოლურის საზოგადოებაში, იგი თავის თავს ოსეთიდან მოსულებად სთვლიან. თ. გარდაფხაძეებს თავიდანვე ჩაუგდიათ ხელში ჩოლურის საზოგადოება, რომელიც მესაზღვრეა სამხრეთით თავისუფალი სვანეთისა“ (ნიჟარაძე 1964: 89).

ჯანხოთელებს თავდაპირველად ცხენისწყლის ხეობის სათავეში ლაფაურში, ადგილ ჩირხელში უცხოვრიათ, საიდანაც ბოლოს სოფელ ჩიხარეში გადმოსულან. ეთნოგრაფიული მასალით, ჯანხოთელების წინაპრებს ყაბარდოში უცხოვრიათ. ძირად ჯანხოთელები ყოფილან მთის რაჭაში მცხოვრები დათოსანები.

უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიასთან პატარა გორაა, რომელსაც ხალხი „სავიარე-ლაშთხვალ“-ს უწოდებს, ე.ი. სავიარების სამარხ ადგილს. გადმოცემით, ერთხელ სავიარები

ღვთისმშობლის გასაძარცვავად მოსულან. ეს ღვთისმშობელს სწყენია, და ურწმუნო სავიარებისათვის თვალთახილვა წაურთმევია; მეორე დღეს უშგულელებს დაბრმავებული მძარცველები უნახავთ. როცა მათი განზრახვა შეუტყვიათ, დაუხოცავთ და იქვე დაუმარხავთ (ნიჟარაძე 1964: 11).

უშგულის თემში არაერთი გადმოცემაა ჩანერილი სვანთა ისტორიისა და ყოფა-ცხოვრების შესახებ. ცნობილია, რომ საქართველოს მთაში ჩანერილი ასეთი გადმოცემები უმეტეს შემთხვევაში ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს. მაგალითად, ბევრ თავადს უცდია უშგულელთა დამორჩილება, მაგრამ ამაოდ. პირიქით, უშგულელებს ისე ჰქონდათ საქმე დაყენებული რომ „ცხენოსანს თავადსა და აზნაურს სოფელზე არ გაატარებდა.“ ასეთი ამბის მომსწრენი დღესაც მოიპოვებიან უშგულში. რომელსამე თავადიშვილს რომ უშგულში მოსვლა სდომებოდა, ცხენი სამი ვერსის სიშორეზე უნდა დაეტოვებინა სოფლიდამ და თვითონ ფეხით შემოსულიყო“ (ნიჟარაძე 1964: 74). თავადმა დადეშქელიანებმა ბალსეზმო სვანეთი რომ ვერ ჩაიგდეს ხელში, ამას უშგულელები თავიანთ დამსახურებადაც მიიჩნევდნენ. მართალია, ლატალის თემი, რომელიც სადადეშქელიანო სვანეთს ესაზღვრებოდა, ფხიზლად იდგა, რათა ეს უკანასკნელნი თავისუფალ სვანეთში არ შემოეშვათ, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს რამდენჯერმე მაინც მომხდარა. „ფუთა დადეშქელიანმა, რომელიც ეხლანდელს დადეშქელიანების წინაპარი იყო, მთელს სვანეთში გაიკვლია გზა და ბოლოს უშგულს მიაღწია და მოინდომა იმისი დამორჩილება. ეს განზრახვა ფუთას ძვირად დაუფჯდა; უშგულელებმა მოჰკლეს ეს გამბედავი კაცი. ამ გვარიდამ უშგულს მოუკლავს კიდევ ყვარყვარე. ასე გვეუბნება ხალხის გარდმოცემა და დღემდე უშგულში დარჩენილი ამის შესახებ საერო სიმღერა“ (ნიჟარაძე 1964: 74-75). **ფუთა დადეშქელიანის მოკვლის დროს უშგულში სტუმრად „ექვსი დვალეთელი იყო.** ამათ ჰქონდათ უჩახმახო თოფი. სვანეთში მაშინ თოფი არ იყო და მთელი სოფელი ამ უჩახმახო თოფს სინჯავდა და ეკითხებოდა დვალეთელებს, ეხსნათ თოფის ხმარება. დვალეთელებმა

თოფი გასტენეს და სთქვეს: თუ ფუთას მოკვლა გინდოდათ, ამ თოფით მოკლავთო“ (ნიჟარაძე 1964: 76). იმ სოციალურ ბრძოლასთან ერთად, რომელიც ამ გამოცემაშია დაცული, ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე იმას, რომ სვანებს ახსოვდათ საქართველოს სხვა მხარის – დვალეთისა და მისი მცხოვრებლების – დვალეების შესახებ და რომ ეს ურთიერთობა, როგორც ჩანს, ხშირი იყო. საყურადღებოა, რომ სვანებისათვის (უმგულელებისათვის) ცნობილი ყოფილა აგრეთვე „დვალეთური“ დანა.

კალის თემის სოფელ ლალხორში 11 კომლი მარგველანი ცხოვრობდა. მარგველანები დავბერის (დაუბერის) – 6 კომლი და იფრალის (9 ოჯახი) მკვიდრებიც იყვნენ. მარგველანები პირველად XIV საუკუნის პირველი ნახევრის საბუთში არიან მოხსენიებულნი. გადმოცემით, მარგველანების წინაპარი კალაში ჩრდილოეთ კავკასიიდან, დღევანდელი ყარაჩაის ტერიტორიიდან, გადმოსახლებულა. ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამი ძმა გადმოსულა: უფროსისაგან ჩხვიმიანები წარმომავლობენ, შუათანასაგან – ხერგიანები და უმცროსისაგან – მარგველანები. თავდაპირველად სამივე თავრალში დასახლებულა. შემდეგ კი ხერგიანები და მარგველანები მესტიამი გადასულან. ბოლოს მარგველანი კალაში დაფუძნებულა. ფრიად საყურადღებოა, რომ მარგველანთა გვარის სამხუბები და ხერგიანთა გვარის სამხუბები ერთი და იმავე სახელწოდებისაა: „შაითუშა“, „ბექაიშა“ „მქელშა“, „ბესილუშა“, „თათშა“. მარგველანები მონათესავე ხერგიანებსა და ჩხვიმიანებზე დღესაც არ ქორწინდებიან. დაღელი მარგიანების საგვარეული სალოცავია „წმიდა გიორგი“. XIV საუკუნის პირველ ნახევარში მარგველანები მესტიის მკვიდრები იყვნენ (ამ დროის დაწერილში მონმედ მოხსენიებულია „მარგველიანი ფარცმან“ (სის :178). XIII საუკუნეში კი ჩრდილოეთ კავკასიის დღევანდელი ყარაჩაისა და ბალყარეთის ტერიტორიაზე თურქულენოვანი მოსახლეობა ჯერ დასახლებული არ იყო.

მულახის თემის სოფელ არცხელში ნესტრიანებს უცხოვრიათ. თავდაპირველად ნესტრიანები ძლიერი გვარი ყოფილა,

მაგარამ შემდეგ დასუსტებულან და ბოლოს ჟორჟოლიანებს შეყრიან, მათ გვარზე გადასულან. ნესტრიანების შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული მასალა ყაბარდოულ წარმომავლობაზე მიუთითებს. სხვა ვარიანტით ნესტრიანები სავიარეები ყოფილან. გვარში დაცული გადმოცემა იმაზედაც მიუთითებს, რომ მათ წინაპრებს სადღასაც ზღვის პირზე უცხოვრიათ. ეთნოგრაფიული მონაცემებით „მარგიანთა გვარის მამაკაცები სალოცავად დადიოდნენ თანამედროვე აფხაზეთში – ილორში. ცხვარი, სანთელი, ზედაშე და სეფისკვერი მიჰქონდათ. იმიტომ დადიოდნენ, რომ წარმოშობით იქიდან ვიყავით... მარკელიანები/მარკელიები ილორთან ახლოს ცხოვრობენ. ისინი და მარგიანები ერთი წინაპრისაგან მოვდივართ. ბეჩოში არიან ვერსკლანები. ისინიც მარგიანების გვარისანი არიან. ეს ვერსკლანები არ მრავლდებიან.“

მუჟალის ადრინდელი მოსახლეობა ჟამს/შავ ჭირს გაუწყვეტია. მუჟალის მკვიდრი ზოგიერთი გვარი (მიბჩუანი, ჩამეგიანი, დადვანი, სამხუბი „კაკფერშა“ – გვარი გადმოცემას არ შემოუნახავს) სხვაგან გადასახლებულან. ძირითადი მკვიდრი მოსახლეობა კი, როგორც აღვნიშნეთ, ჟამს გაუწყვეტია. პირველი მოსახლე კი ვინც აქ შავი ჭირის შემდეგ დასახლებულა თანამედროვე კახიანის წინაპარი ყოფილა, რომელიც სავიარეებიდან მოსულა. ოდნავ განსხვავებულია სხვა გადმოცემა კახიანებისა და მუჟალის ან ამონწყვეტილი ერთ-ერთი გვარის – ჩამეგიანების – შესახებ: „კახიანები რომ არიან მუჟალში, სოფელ ჟაბეშში, ესენი არ არიან სვანები შთამომავლობით. ჟაბეშში ყოფილა 80 კომლი გვარად ჩამეგიანი. ამ გვარის ვაჟკაცები ჩამეგიანები სათიბად დადიოდნენ სავიარეებში. ერთ-ერთი სეზონური სამუშაოს დროს სათიბად წასულა 10 კაცი (8 ვაჟკაცი და 2 ყმანვილი) ჩამეგინი. შრომის საზღაურად სავიარეებს თითო ხარი მიუციათ. პირუტყვი უღელტეხილს აქეთ გადმოურეკავთ. იმავე საღამოს სავიარეები ჩამეგიანებს თავს დასხმინ. თავდადამსხმელებმა სვანები ამონწყვიტეს. ორ ყმანვილს კი ბუჩქებში მოუხერხებია დამალვა. გათენებისას მკვდრებს შორის ყმანვილები რომ ვერ ნახეს, მკვლელებმა მათ ძებნა დაუწყეს. ერთ-ერთი მათგანი

მოუკლავთ. როდესაც მეორეც უნდა მოეკლათ, ამ დროს ბურქებიდან მათივე მოდგმის ყმანვილი გამოვარდნილა; ის ხანჯალმომარჯვებულ მკვლელს გადაეღობა და მას დამბაჩით შუბლი გაუხვრიტა. ეს ორივე ბავშვი – სვანი ჩამეგიანი და მსავი სვანთში გადმოვიდნენ. სავიარების ყმანვილს იქ უკვე აღარ დაედგომებოდა. მუჟალში მოსვლისას ჩამეგიანის ვაჟმა მომხდარის შესახებ თავისიანებს უამბო. ჩამეგიანებმა სავიარების ახალგაზრდას წყალგალმა სახლი აუშენეს და თავიანთ გოგოზეც დააქორწინეს. მისი შთამომავლები გამრავლდნენ, რომლებსაც კახიანი დაარქვეს. სინამდვილეში კი ბურალავეი იყო გვარად. მას შემდეგ მუჟალში ჟამი/შავი ჭირი გაჩენდა. შავი ჭირი მდინარის იქით არ გადასულა და კახიანები გადარჩნენ. ჩამეგიანები კი დიდი ხნის განმავლობაში ერთ ოჯახზე მოდიოდნენ. უკანასკნელი ჩამეგიანი ამ ათი წლის წინ გარდაიცვალა (მასალა ჩანერილი გვაქვს 2004 წელს. მთხრობელი პირიბე სოფრომის ძე ნიგურიანი, 78 წლის). კახიანები შემდეგ წყალს აქეთ გადმოვიდნენ და კარგი 30 მოსახლე შეიქმნა. ბეთქილზე რომ არის სიმღერა, ის ბეთქილი კი არა ბეთქანი იყო, ჩამეგიანების გვარისა. იმერეთში რომ კახიანები არიან, არავითარი ნათესაობა არა აქვთ.“ თუმცა, როგორც ირკვევა, კახიანებს სვანეთში ოდესღაც ნამდვილად უცხოვრიათ და იმერელი კახიანები სვანეთიდან არიან გადასახლებული. მუჟალელი ჩამეგიანების გვარი XVI-XVII საუკუნეების ერთ-ერთ „ნიგნში“ არიან მოხსენიებულები – „შიოში და ქელღიშ ჩამეგიანი“ (სნძ 1986: 211).

კახიანების წინაპარი ტვიბერის გადასასვლელით შემოსულა. თავდაპირველად მას ტყეში უცხოვრია, გვიან შემოუშვიათ სოფელში. ამისათვის მას მოციქული გამოუგზავნია. „სათიბში დგას „გაშუ ქორი“ (სახლი). აქ შემოუშვიათ ცოლ-შვილიანი კახიანი. ერთი მოსახლე იყო და გამრავლდნენ. გაშუ ქოროში 60 ადამიანი ცხოვრობდა. ყველაფერი მოიტანეს მაცხვარიში, ხარებიც. კახიანების კოშკი საერთოდ არ დგას.“

მესტიის თემი ოთხი სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენდა. ესენია: *სეტი, ლეხთავი, ლანაჩვალი და ლალამი*. XIV საუკუ-

ნის პირველი ნახევრის საბუთებით, მელომეებს შორის „გომქო-თელიანი აზაგ“ და „გომქოთელიანი ცოცმან“ არიან დასახლებული (სნძ 1986: 169, 171). გომქეთელანის (გომქოთელანის) გვარს ფონეტიკურად სახე უცვლია. ისინი დღეს გომქოთელანის გვარსახელს ატარებენ. გადმოცემით გომქოთელიანები სავიარები არიან.

ერთ-ერთი გადმოცემით, ხერგიანები მდ. ტებერდისა და მდ. ყუბანის სათავეებიდან მოსულან (თანამედროვე ყარაჩაის ტერიტორია). სვანეთისათვის ოთხ ძმას შეუფარებია თავი: ხერგიანს, ჩხვიმიანს, მარგველანს (მეოთხე ძმის სახელი დავიწყებულია). ძმები ჩუბხევეში მოსულან და დასახლებულან. აქ ჩხვიმიანს თავისი თავი ძმების ბატონად გამოუცხადებია, რის გამოც მას ძმები გაექცნენ. ჩხვიმიანი დარჩენილა ჩუბახევეში, ხერგიანი მესტიაში ასულა, ხოლო მარგველანი კალაში დასახლებულა“ (ხარაძე, რობაქიძე 1964: 30). ამ სამი ძმისაგან წარმოსდგა ნათესაური ჯგუფები ჩხვიმლან-მარგველან-ხერგიანების. წარმოდგენა საერთო წარმოშობის შესახებ ახლაც განაპირობებს მათ შორის კეთილ განწყობილებას, რაც სტუმარ-მასპინძლობაში და ურთიერთდახმარებაში ვლინდება, თუმცა ეს ურთიერთობა რაიმე ვალდებულებას ქორწინებისა თუ სისხლმესისხლეობის სფეროში არ ვარაუდობს“ (ხარაძე, რობაქიძე 1964: 31).

ბეჩოელი გუჯეჯიანების გვარში შემდეგი გადმოცემაა დაცული: „ერთი ძმა გუჯეჯიანი მულახიდან ყაბარდოში გადასახლებულა. იმისი შთამომავლები ახლა შახმურზაევების გვარს ატარებენ“.

ერთ-ერთი სამხუბის კვიციანები ძირად კვიციანებად არ მიიჩნევიან. მოსული კვიციანებს როგორც მრავალრიცხოვან და ძლიერ გვარს შეყრია და მათი გვარიც მიუღია. ბეჩოელი ვეზდენები ჩრდილოეთ კავკასიიდან არიან გადმოსახლებული. მათ სავიარებს უწოდებენ. ასე რომ, არაერთი ფაქტია დადასტურებული სვანეთში მოსახლეობის ჩრდილოეთ კავკასიიდან მიგრაციის შესახებაც.

XII-XIII საუკუნეებში სვანეთი ქართული ქრისტიანული სამყაროს ორგანული ნაწილი რომ იყო, ეს კარგად ჩანს „სვანეთის კრების მატრიანეში“ ფიქსირებული ანთროპონიმებით. როგორც მამაკაცები, ისე ქალები ძირითადად ქართულ-ქართველურ და ქრისტიანულ კანონიზებულ სახელებს ატარებდნენ. სვანეთში საქართველოს ბარიდან შემოსული და გავრცელებული იყო აგრეთვე აღმოსავლური წარმოშობის სახელები: *თინათინი, ანგურაგ, პილუნ, ტარიელ, სარგის, რუსუდან, გურანდუხტ, რატი, ვახტანგ, ხვაშაგი, ბეშქენ, ჯაჭვარ, აბესალომ, სიაგუშ, ფარცმან, შაჰანშაჰ, ტაიბულა, ბურლუხან, ჩაყათან, ათარჯი, შესახან, ბეჟან...* აღნიშნულ პერიოდში სვანეთში მხოლოდ კანტიკუნტად თუ შეინიშნებოდა ჩრდილო კავკასიური ანთროპონიმები, რომლებიც აქ ფართოდ გავრცელდა XVIII საუკუნიდან.

სვანეთის ტერიტორიული თემები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, რაც დოკუმენტების მიხედვით „ერთობილ სვანეთის ჯეუ-ის ანუ „ჯეუ ბედნიერის“ სახელით იყო ცნობილი. იმავე დოკუმენტების მიხედვით, შუა საუკუნეებში სვანეთს ჰქონდა საერთო მმართველობის სისტემა საერთო კრებით და საბჭოთი, რომელიც სვანეთის ეთნოგრაფიული ყოფაში ფაქტობრივად შემორჩენილი იყო. აღნიშნული კი უნდა განეპირობებინა იმას, რომ ცხენისწყლის ხეობის ანუ ქვემო სვანეთი და ენგურის ხეობის ბალსქვემო სვანეთი სხვადასხვა ფეოდალთა ხელში იყო, ხოლო ენგურის ხეობის ბალსზემო სვანეთში ფეოდალურმა ურთიერთობებმა პოზიციები დათმო. დოკუმენტებში არ ჩანს სვანეთის ერთობილ ხელში შედიოდა თუ არა ცხენისწყლის ხეობის სვანეთი. ზოგიერთი მეცნიერის ვარაუდით, ქვემო სვანეთი „ერთობილ სვანეთში“ აუცილებლად შედიოდა. ეს მოსაზრება გასაზიარებელია, რადგან კალის „ლაგურკა“ ისეთივე ძლიერი და ცენტრალური სალოცავია ქვემო სვანეთში მცხოვრებ სვანთათვის, როგორც ენგურის ხეობაში განსახლებული სვანებისათვის. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, „ერთობილ სვანეთში“ ჩრდილოეთ კავკასიის ის ტერიტორიებიც შედიოდა, რომლებიც თავის დროზე სვანებით იყო დასახლებული (მაგალითად, ბახსანი).

მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთი მაღალმთიანი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონი იყო, ის ჩაკეტილი, დანარჩენი საქართველოსაგან მოწყვეტილი არ ყოფილა. სვანებს მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ჰქონდათ ჩრდილოეთკავკასიელ მთიელებთანაც იმ არაერთი გზითა და ბილიკით, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში იყო გაჭრილ-გაყვანილი.

საქართველოს ბარის გარდა, სვანები გარე სამუშაოზე ჩრდილოეთ კავკასიაშიც მიემგზავრებოდნენ, რაც ძირითადად ზაფხულში ხდებოდა. ამ მიზნით სვანთა ჩრდილოეთ კავკასიაში გასვლა დასტურდება მთელი XIX საუკუნის მანძილზე. საქართველოს ბარში სვანთა დროებითი მიგრაცია მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ხდებოდა, მაგრამ როდის დაიწყო მათ ჩრდილოეთ კავკასიაში ამ მიზნით გადასვლა, ცნობილი არაა. ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანები ძირითადად თიბავდნენ, მოსავალს იღებდნენ (სათიბად საქართველოს ბარში სვანების დროებითი მიგრაციას ადრე შუა საუკუნეებში გადმოცემებიც ადასტურებს. სვანეთის ცენტრალური სალოცავის – კალას კვირიკესა და ივლიტას ეკლესიაში დაცული ე.წ. „შალიანის“ ხატის იმერეთიდან მოყვანა სწორედ სვან მთიბველებს მიენერებათ). ა. ჩარკვიანის მიხედვით, ისინი ეზოს გალავნებსაც აგებდნენ. ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანები, ჩვეულებრივ, ერთ თვეს რჩებოდნენ (ძირითადად აგვისტოში). ერთი თვის განმავლობაში სვანი მთიბავი ღებულობდა პირუტყვს, ზოგჯერ ფულსაც. პირუტყვი ორი-სამი წლის მოზვერი უნდა ყოფილიყო. დამატებით ხშირად ზრდასრულებულ ვერძსაც იღებდნენ. ცარიზმის დროინდელ რუსეთში მათი ღირებულება ერთად 20 მანეთს შეადგენდა. საქართველოს ბარიდან კი სვანეთის მკვიდრს სახლში, 1899 წლის მონაცემებით, საშუალოდ 130-დან 350-მდე მანეთი შეჰქონდა, 1988 წლის მონაცემებით – 140-დან 300 მანეთამდე. ალ. ჩარკვიანის მიხედვით (ჩარკვიანი 1967: 162), ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანები სამუშაოდ XIX საუკუნეში ზამთარშიც დადიოდნენ.

ქართველ ისტორიკოსებს ის გზა-ბილიკებიც აქვთ და-
დასტურებული, რომლებითაც სვანები სარგებლობდნენ: „ზემო
სვანეთიდან გარე სამუშაოზე შემდეგი გზებით დადიოდნენ:
ლატვარით, მუშურით, ლასილით, ლენხერით, ლეშვინდით და
სხვ. ამ გზებით შეიძლებოდა საქართველოს სხვადასხვა რე-
გიონებში გადასვლა. ჩრდილოეთ კავკასიაში კი სვანეთიდან გა-
დადიოდნენ შემდეგი უღელტეხილებით: მაჩხაფარით, ნანერით,
ტვიბერით, ბაშილით, მესტიის, ბეროს, ჩუბეხევის და სხვ. გადა-
სასვლელებით“ (ჩარკვიანი 1967: 164).

მცირემინიანობა იყო ძირითადი მიზეზი, რის შედეგად-
აც, ფაქტობრივად, სვანები ერთგვარ შუამავლებად იქცნენ ვაჭ-
რობაში ჩრდილოეთ კავკასიას და საქართველოს ბარს შორის.
„ყარაჩაელებისა და ბალყარელებისაგან სვანები მცირე ფასებში
ყიდულობდნენ მსხვილფეხა რქოსან პირუტყვს, ცხენებს, თხებს,
ასევე ნაბდებს, ქეჩებს, ჩერქეზულ ცხენებს, შალეულს და ორ-
მაგ ფასებში ყიდიან სადადიანო სვანებთან, ხოლო ლეჩხუმში და
სადადიანო სვანეთის ბაზრობებზე ნაყიდ ჩითეულით და წითელი
საქონლით სვანები ამარაგებენ ყარაჩაელებსა და ბაქსანელებს.
სადადიანო სვანები კი ზემო სვანეთში ყიდიან მარილს, ტყვიას,
რკინას“ (საარქივო ცნობა ციტირებულია ა. გელოვანის სადის-
ერტაციო ნაშრომიდან, გვ. 165).

ამასთანავე „სვანებს ყარაჩაი-ბალყარეთში გარდა აღ-
ნიშნულისა, მიჰქონდათ გასაყიდად მსხლისა და ვაშლის ჩირი
(„ლებადე“), ლამაზად დანწული ხის კალათები და იქ ცვლიდნენ
ადგილობრივ ნაწარმზე, მატყლზე, საფენ და მოსასხამ ნაბდებ-
ზე და სხვ.“ (ეთნოგრაფიული... 1973: 138).

დამონმებული ლიტერატურა

- სცსსა – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 2, ანაწერი 1, საქმე №4465, გვ. 245
- გეორგიკა 1936** – გეორგიკა, III, თბ., 1936.
- ეთნოგრაფიული 1973** – ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, შედგენილი გ. ავალიანისა და გ. ზურაბიანის მიერ, თბ., 1973.
- მელიქიშვილი 1965** – გ. მელიქიშვილი, საქართველოს კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965
- ნიჟარაძე 1964** – ბ. ნიჟარაძე. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1964.
- სნძ 1986** – სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, ისტორიული საბუთები და სულთა მატრიანები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბ., 1986.
- ყაუხჩიშვილი 1936** – ს. ყაუხჩიშვილი, მისიმინელების ტომი – თსუ შრომები, I, თბ., 1936.
- ჩარკვიანი 1967** – ა. ჩარკვიანი. სვანეთი, 1967.
- Адигы, Балкарцы и Карачаевцы 1974** - Адигы, Балкарцы и Карачаевцы в известях авторов XIII-XIX вв, Нальчик, 1974.
- Волкова 1973** - Н. Г. Волкова. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М., 1973.
- Лавров 1952** - Л. Лавров. Расселение сванов на Северном Кавказе до XX в. // Вопросы Этнографии Кавказа, Тб., 1952
- Лавров 2009** - Л. Лавров Л. Избранные труды по культуре абазин, адыгов, карачаевцев и балкарцев, Налчик, 2009.
- ПСБЛ 1909** - ПСБЛ XIII, вторая половина, СПб, 1909.
- Радде 1866* - Г. Радде. Путешествие в Мингрельских альпах и в трех их верхних продольных долинах. – ЗКОРГО, 1866, кн. VII, вып. 2.
- Фиркович 1858** – А. Фиркович. Археологические разведки на Кавказе. – Труды Восточного отделения Археологического общества, т. 3, вып. 3, СПб., 1858.